

КОВАЛЬЧУК Роман

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
<https://orcid.org/0000-0001-7787-6308>
kovalchuk_ro@ukr.net

ШИНКАРУК Віктор

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
<https://orcid.org/0000-0002-1317-8225>
v.a.shinkaruk@gmail.com

ТИМЧУК Іванна

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
<https://orcid.org/0009-0003-5964-2438>
ivankatymchuk@icloud.com

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ: ПРАКТИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ

Нині існує потреба докорінної реорганізації фізичного виховання, зміни поглядів на фізичну культуру і спорт і фізичне виховання загалом, та навіть перегляд методики фізичного навчання у закладах вищої освіти. Проблеми організації фізичного виховання потребують комплексного підходу. У сучасному світі фізична культура та спорт відіграють важливу роль у формуванні гармонійно розвиненої особистості, сприяючи не лише фізичному, а й соціальному, моральному та психологічному становленню людини. Проте питання інтеграції гендерного підходу в цю сферу залишаються надзвичайно актуальними, адже традиційні стереотипи та нерівні можливості все ще значною мірою впливають на доступ до спортивних ресурсів, методів викладання і вибору дисциплін.

При організації навчально-практичних занять з фізичної культури заняття обов'язково повинні будуватися з урахуванням гендерних особливостей. Гендерний підхід у фізичному вихованні та спорті покликаний враховувати біологічні, соціальні та культурні особливості представників різних статей, створюючи умови для рівного розвитку їхнього потенціалу. Водночас він стикається з низкою викликів, таких як стійкість стереотипів, недостатнє розуміння гендерних аспектів серед педагогів і тренерів, а також потреба в адаптації освітніх програм до сучасних реалій.

Ця стаття присвячена аналізу основних проблем, досвіду впровадження гендерного підходу та перспектив його розвитку у сфері спорту й фізичного виховання, з метою підкреслити важливість рівності й інклюзивності для сучасного суспільства.

Ключові слова: гендер, гендерний підхід, спорт, фізичне виховання, фізична культура.

<https://doi.org/10.31891/pcs.2024.4.2>

1. ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Нині виникла потреба докорінної реорганізації фізичного виховання, зміни поглядів на фізичну культуру і спорт і фізичне виховання загалом, і навіть перегляд методики фізичного навчання у вузах. Проблеми організації фізичного виховання у вищих навчальних закладах потребують комплексного підходу. На наш погляд, при організації навчально-практичних занять з фізичної культури заняття обов'язково повинні будуватися з урахуванням гендерних особливостей студентів, актуалізуючи їх гендерні ролі. Для формування ціннісних орієнтацій фізичної культури у учнів, необхідно враховувати як фізіологічні, морфофункціональні та психологічні, а й гендерні особливості індивіда. Гендерний

підхід дозволяє, враховуючи індивідуальні особистісні можливості юнаків і дівчат, розвивати їх потенціал, удосконалюючи та збагачуючи його. Саме такий підхід мотивує учнів до ведення здорового способу життя, а також дає можливість розглядати заняття фізичною культурою та спортом як стиль життя та розвивати у молоді розуміння фізкультурно-спортивних цінностей.

Сьогодні суспільство активно переосмислює традиційні уявлення про гендер і його роль у різних сферах життя. Сучасність акцентує увагу на важливості гендерного підходу у фізичному вихованні, розглядаючи його як інструмент для розширення життєвого досвіду, розвитку індивідуальних здібностей і потенціалу кожної особистості.

Фізичне виховання є важливим елементом загального розвитку особистості, сприяє зміцненню здоров'я, формуванню

фізичної культури та забезпеченню соціальної інтеграції. Однак гендерні особливості досі недостатньо враховуються у системі фізичного виховання, що створює потребу у впровадженні інноваційних практик і методів, адаптованих до різних потреб і можливостей хлопців та дівчат. Зважаючи на це, актуальність дослідження гендерних аспектів фізичного виховання обумовлена необхідністю створення рівних умов для участі осіб різної статі у спортивній та фізкультурній діяльності, забезпечення гендерної чутливості в педагогічних підходах та розробки програм, які враховують психологічні, фізіологічні та соціальні відмінності.

2. АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Українські дослідники гендерної проблематики наголошують на важливості впровадження гендерного підходу як інноваційного напрямку інтерпретації освітніх процесів. Зокрема, питання гендерної рівності в педагогічній освіті розглядали О. С. Цокур, І. Іванова Л. Смоляр. Методологічні основи формування принципів гендерної демократії в освітньому просторі обґрунтували у своїх дослідженнях Л. Завадська і Т. Вихор. Праці М. Куїнджі, Є. Лапонової та С. Чубарової (2007) присвячені реалізації гендерного підходу до навчання та виховання. Вплив гендерних відмінностей на інтереси та мотивацію у фізичному вихованні й спорті вивчали Марченко О., Круцевач Т., Ворожбитов А. Л. Проте в цілому у сфері фізичного виховання гендерна тематика досі недостатньо розвинена. Зокрема, в нових освітніх програмах і підручниках для середньої та вищої професійної освіти майже відсутні згадки про гендерний підхід, а спеціалізовані курси рідко впроваджуються в школах і університетах [1, с.63].

3. ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Актуальність теми була обґрунтована шляхом аналізу та узагальнення досліджень вітчизняних і зарубіжних авторів, які висвітлюють історичні передумови формування гендерного підходу у фізичному вихованні. Встановлено, що ключовими чинниками, які впливають на вибір пріоритетів у використанні гендерного підходу, є дискусії щодо двох парадигм:

соціокультурної та соціобіологічної. Це підтверджує необхідність інтеграції нових знань у сферу фізичного виховання. Метою даної статті є аналіз сучасних практик фізичного виховання через призму гендерних аспектів, визначення перспектив їх впровадження у навчально-виховний процес, а також обґрунтування необхідності розробки інклюзивних підходів, спрямованих на подолання гендерних стереотипів у фізичному вихованні.

4. ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Фізичне виховання є запорукою формування фізичного та духовного добробуту молодого покоління. Цьому сприяє систематично спеціально організована рухова активність, яка є осмисленою руховою діяльністю. Формуючи мету та мотив, особистість здійснює вибір засобів, які сприяють результатам цієї діяльності. Науково-методичні роботи фахівців цієї галузі свідчать, що мотиви та інтереси діяльності серед юнаків та дівчат різняться [2, с.268]. Актуальність гендерного підходу у сучасній фізичній культурі не викликає сумнівів. Він дає можливість з іншого погляду подивитися на особливості особистості, пов'язані з її статтю. Спорт є однією з високоспеціалізованих сфер діяльності людини, а також виступає як інститут соціалізації, який активно сприяє формуванню гендерних якостей особистості. У сучасній системі освіти стоїть необхідність переосмислення традиційних підходів до фізичного виховання учнів, тим самим ставлячи за мету подолання гендеродетермінованих суспільних деформацій. З'являється гостра потреба у формуванні гендерної ідентичності молодого покоління у процесі фізичного виховання.

Гендер — це соціальна конструкція статі, яка охоплює соціально визначені ролі, поведінкові моделі, очікування та ідентичність, пов'язані зі статевою належністю [2, с.268]. Відмінність між гендером і біологічною статтю полягає в тому, що гендер зосереджений на соціальних аспектах, тоді як біологічна стаття базується на фізичних та біологічних характеристиках, таких як хромосоми, гормони та анатомія.

Попри те, що біологічна стать може визначати певні можливості й обмеження, саме соціальний вимір гендеру відіграє ключову роль у формуванні особистості, ідентичності та поведінки.

Гендерні ролі визначають очікувану поведінку чоловіків і жінок у певних ситуаціях, маючи значний вплив на культуру та суспільство. Однак проблема гендерної нерівності полягає в тому, що ці ролі та очікування часто стають джерелом обмежень у можливостях, поведінці та самовираженні людей [3, с.183]. Наприклад, стереотипи можуть спричиняти дискримінацію жінок у професійній діяльності або створювати нерівні умови для участі у спортивній сфері. Відсутність гендерного підходу до формування індивіда в підлітковому віці знижує мотивацію до занять, деформує процес їхнього психічного розвитку і може негативно позначитися на їхньому фізичному та психічному здоров'ї. Тому юнаків та дівчат необхідно долучати до систематичних занять фізичними вправами та спорту, використовуючи на заняттях диференційований підхід, який сприятиме формуванню здорового способу життя. Ця проблема набирає обертів, але недостатньо уваги приділено формуванню індивідуальної фізичної культури за психологічним типом, а також мало інформації про стимулюючі фактори, що сприяють формуванню індивідуальної фізичної культури.

У контексті цього підходу доцільно зосередитися на ключових принципах гендерології та її основній категорії — гендері. Проблематика гендеру, яка набрала популярності з 1960-х років, насамперед у сфері соціальної психології, стала ключовим напрямом для осмислення глибини нерівності. Гендерні дослідження показали, що проблема нерівності є значно складнішою, ніж здавалося, оскільки вона пов'язана з постійним відтворенням нерівних можливостей. Особлива увага була приділена переосмисленню ролі культури, впливу популярних стереотипів та упереджень у науці у формуванні уявлень про жіночність і мужність, а також їх впливу на створення бар'єрів для жінок і чоловіків. Гендерні дослідження аналізують зміни у суспільних і культурних ролях чоловіків і жінок, а також пропонують стратегії для досягнення

реальної рівності можливостей між ними [4, с.].

Гендерну приналежність прийнято розглядати як базову структуру соціальної ідентичності, яка характеризує людину з погляду її приналежності до чоловічої чи жіночої групи, у своїй важливо, як сама людина себе характеризує. Процес формування гендерної ідентичності нерозривно пов'язаний з освоєнням гендерних ролей, які визначаються як вид соціальних ролей. Мета гендерного виховання полягає не лише у формуванні правильного розуміння сутності моральних норм та установок у сфері взаємовідносин статей, а й у можливості керуватися ними у всіх сферах діяльності. Одним із ключових аспектів впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні є врахування психофізіологічних особливостей хлопців і дівчат, які впливають на їхню мотивацію, сприйняття і ефективність у процесі навчання. Наприклад, дівчата часто демонструють більший інтерес до колективних ігор із соціальною взаємодією, тоді як хлопці надають перевагу змаганням, які потребують сили та швидкості. Розвиток фемінності та маскулінності детерміновані специфікою діяльності особистості, в даному випадку заняттями спортом. Більшість юнаків і дівчат мають андрогінний тип особистості. У юнаків, які займаються спортом, фемінні характеристики виявляються набагато меншою мірою, водночас дівчата, які займаються спортом, мають більш маскулінні риси в психологічному відношенні. Рівень емпатії та комунікабельність більшою мірою виражені у юнаків та дівчат, які займаються спортом. Врахування цих особливостей дозволяє оптимізувати навчально-тренувальний процес, адаптуючи його до індивідуальних потреб учнів. Окрім цього, важливим є впровадження інтеграційних занять, які сприяють розвитку співпраці між хлопцями та дівчатами, що допомагає формувати у них навички роботи в команді та поваги до різноманітності.

Гендерний підхід виступає одним із сучасних методологічних інструментів аналізу та планування соціальних змін, який базується на врахуванні так званого «фактора статі» [1, с.66]. Його основою є збір і аналіз статево-диференційованої інформації щодо різних аспектів життя людини та суспільства, а також вивчення змін, що спираються на

соціально-конструктивістський підхід. Ця методологія почала розвиватися на Заході у 1970-х роках і на початку 1990-х була впроваджена у вітчизняну науку. На сьогодні гендерний підхід вже активно використовується в Україні у таких галузях, як соціологія, економіка, психологія, історія, антропологія, етнологія, філософія, охорона здоров'я та соціальна робота [5, с.477].

У контексті фізичного виховання важливо враховувати вплив соціальних стереотипів на формування фізичних навичок та здібностей у дітей залежно від їх статі. Традиційно вважається, що хлопці мають більшу схильність до фізичних навантажень і спортивних досягнень, тоді як дівчата часто заохочуються до занять менш інтенсивними видами діяльності. Однак гендерний підхід у фізичному вихованні передбачає подолання цих стереотипів і стимулювання всебічного розвитку всіх учнів незалежно від їхньої статі. Гендерно чутливі методики дозволяють створити інклюзивне середовище, яке заохочує як хлопців, так і дівчат до рівного залучення в різноманітні фізичні активності, що сприяє розвитку не тільки фізичних, але й соціальних та емоційних компетенцій. Впровадження таких методик може значно покращити психоемоційний стан учнів, сприяючи формуванню здорової самооцінки та гармонійного розвитку особистості.

Аналіз сучасної наукової літератури з гендерної тематики свідчить про зростання інтересу до проблематики гендерної соціалізації, зокрема через засоби фізичного виховання. Цей процес охоплює не лише механізми відтворення гендерної асиметрії, що проявляється у відмінностях у вихованні й соціальних ролях чоловіків та жінок, але й пропонує перспективні шляхи подолання статевої нерівності. Дослідження статевої особливостей і способів їхньої диференціації та ієрархізації в сучасному суспільстві відкриває нові можливості для пошуку ефективних засобів забезпечення гендерної рівності. У дослідженні проблем фізичного виховання молоді через призму гендерного підходу, як вітчизняні, так і зарубіжні науковці акцентують на важливості поєднання гендерного та особистісно-орієнтованого підходів, що є основою гуманізації освітньо-виховного процесу [1, с.67].

Наразі програми фізичного виховання в загальноосвітніх школах орієнтовані на середньостатистичну дитину, розвиваючи лише тестові нормативи для хлопчиків і дівчаток. Відсутність у цих програмах врахування гендерних особливостей створює ризики деформації процесу розвитку дітей та може негативно впливати на їхнє здоров'я. У сфері освіти досі існує конфлікт між прихильниками статево-рольового та гендерного підходів. Як зазначено у науковій літературі, до останнього часу традиційна освітня система переважно базувалася на статево-рольовому підході, який вважався єдино правильним.

Основна концепція статево-рольового підходу полягає в домінуванні біологічних факторів над соціальними. Натомість прихильники гендерного підходу, визнаючи біологічні відмінності між чоловіками й жінками, трактують їх як нейтральні природні дані. На їхню думку, значення цих відмінностей визначається суспільством, яке формує навколо них мінливі правила та стереотипи.

На основі експертних оцінок визначено ключові передумови для становлення та розвитку гендерного підходу в освіті молоді, серед яких руйнування традиційної гендерної стратифікації та значне ослаблення поляризації чоловічих і жіночих соціальних ролей, суттєві зміни в культурних стереотипах маскуліності та фемінності, які стають менш жорсткими та полярними, а також більш внутрішньо суперечливими, поєднуючи традиційні риси з новими; також зростає увага до різноманіття індивідуальних ситуацій та контекстів.

У багатьох країнах Європейського Союзу зібрано різноманітний досвід гендерного виховання учнівської молоді, який дозволив науковцям розробити теоретично обґрунтовані рекомендації щодо впровадження гендерного підходу в національну освітню систему [6]. За словами експертів, ефективність гендерної освіти залежить від ряду педагогічних умов, які визначають її реалізацію в навчальному процесі. Особливо важливим є застосування гендерного підходу серед учнів середньої та старшої школи, оскільки в підлітковому та старшому віці формування гендерної культури особистості набуває особливого значення. Саме в цей період відбувається

перебудова системи відносин людини з реальністю, формується її світогляд і уявлення про власне призначення та сенс життя, а логіка психосоціального розвитку вимагає активного осмислення соціально визначених моделей поведінки.

Дослідження гендерних аспектів фізичного виховання учнівської молоді дозволяє виявити ієрархію її суб'єктивних цінностей, передбачити майбутні життєві практики та глибше зрозуміти вікові й культурні особливості засвоєння гендерних пріоритетів молоддю. Тому в європейському освітньому просторі активно проводяться крос-культурні дослідження проблем гендерної соціалізації та виховання. Багатогранний аналіз передового зарубіжного досвіду в цій сфері сприятиме більш швидкому впровадженню гендерного підходу в українську систему фізичного виховання, яка, з різних причин, розвивається значно повільніше.

5. ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМКУ

Вивчення гендерних аспектів фізичного виховання є надзвичайно важливим для розвитку сучасної системи освіти, оскільки він сприяє формуванню більш рівних умов для розвитку молоді, незалежно від статі, та допомагає подолати стереотипи, що

обмежують потенціал молоді. Освітній процес має будуватися з урахуванням гендерної специфіки, що, безперечно, підвищить якість засвоєння знань та покращить всебічний розвиток особистості. Можливості фізичного виховання як засобу формування повноцінної особистості неможливо переоцінити. У процесі фізичного виховання знаходять своє рішення як завдання окремого виду виховання, а й загальні, переслідуювані у соціальній системі виховання загалом. Фізична культура, безумовно, може бути засобом гендерної соціалізації. Програми фізичного виховання в загальноосвітніх школах потребують адаптації до гендерного підходу, оскільки сучасні підходи, засновані лише на статеворольових нормах, не враховують індивідуальних гендерних потреб і не сприяють формуванню здорової гендерної ідентичності у молоді. За допомогою підбору засобів і методів фізкультурно-спортивної діяльності, орієнтації на види рухової активності учнів, що віддають перевагу, закріплюються моделі поведінки та особистісні якості, що формують гендер.

Вивчення передового досвіду гендерної соціалізації в європейському та світовому контекстах відкриває нові перспективи для розвитку ефективних методів виховання, орієнтованих на подолання гендерних стереотипів.

Література

1. Марченко, О. Цикало Л. Гендерний підхід у фізичному вихованні. Від витоків до сьогодення. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15*. 2020. №6 (126). С. 63-68.
2. Петрушин Д. Проблематика та важливість застосування гендерного підходу у сфері спорту та фізичного виховання в сучасному суспільстві. Жінки, спорт і суспільство в сучасному світі : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 25 квітня 2024 р.). Дніпро : ДДУВС. 2024. С. 268-270
3. Круцевич Т. Захаренко М. Марченко О. Врахування гендерного підходу в процесі занять з фізичного виховання учнівської молоді. *Молодий вчений*. №3.1 2017. С. 180-183
4. Круцевич Т. Марченко О. Мельник В. Історичні засади формування гендерного підходу у фізичному вихованні. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2019. №4 (44). С. 26-34
5. Луценко О. Гендерна освіта й педагогіка. *Основи теорії гендеру*. 2004. С. 476-504.
6. Gender and health in adolescence / editors P.Kolip, B.Schmidth. Copenhagen: World Health Organization Regional Office for Europe. 2009. 38 p

References

1. Marchenko, O. Tsykalo L. (2020) Hendernyi pidkhid u fizychnomu vykhovanni. Vid vytyokiv do sohodennia. [Gender approach in physical education. From the origins to the present] *Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. Serii 15*. №6 (126). Pp. 63-68 [in Ukrainian]
2. Petrushyn D. (2024) Problematyka ta vazhlyvist zastosuvannia hendernoho pidkhodu u sferi sportu ta fizychnoho vykhovannia v suchasnomu suspilstvi [Problems and importance of applying the gender approach in the sphere of sports and physical education in modern society] *Zhinky, sport i suspilstvo v suchasnomu sviti*. materials of the International Scientific and Practical Conference. Dnipro: DDUVS. Pp. 268-270 [in Ukrainian]

3. Krutsevych T. Zakharenko M.& Marchenko O. (2017) Vrakhuvannya hendernoho pidkhodu v protsesi zaniat z fizychnoho vykhovannya uchnivskoi molodi. [The gender approach in the process of physical education classes for schoolchildren] *Molodyi vchenyi*. №№.1 Pp. 180-183 [in Ukrainian]
4. Krutsevych T. Marchenko O. Melnyk V. (2019) Istorychni zasady formuvannya hendernoho pidkhodu u fizychnomu vykhovanni.[Historical principles of the formation of a gender approach in physical education] *Fizychno vykhovannya, sport i kultura zdorovia u suchasnomu suspilstvi*. №4 (44). Pp. 26-34 [in Ukrainian]
5. Lutsenko O. (2004) Henderna osvita y pedahohika. [Gender education and pedagogy] *Osnovy teorii henderu*. Pp. 476-504 [in Ukrainian]
6. Gender and health in adolescence (2009) ed. P.Kolip, B.Schmidth. Copenhagen: World Health Organization Regional Office for Europe. 38 p [in English]

Abstract

KOVALCHUK Roman, SHYNKARUK Viktor, TYMCHUK Ivanna
Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine

GENDER ASPECTS OF PHYSICAL EDUCATION: PRACTICES AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTATION

Gender roles determine the expected behavior of men and women in certain situations and play a significant role in culture and society. However, the problem of gender inequality is that these roles and expectations can lead to limitations in people's capabilities, behavior and identity. For example, stereotypes can lead to discrimination against women at work or to inequality of opportunities in the field of sports. Currently, there is a need for a radical reorganization of physical education, changing views on physical culture and sport and physical education in general, and even reviewing the methodology of physical education in higher education institutions. The problems of organizing physical education require a comprehensive approach. In the modern world, physical education and sports play an important role in the formation of a harmoniously developed personality, contributing not only to the physical, but also to the social, moral and psychological development of a person. However, the issues of integrating a gender approach into this area remain extremely relevant, because traditional stereotypes and unequal opportunities still significantly affect access to sports resources, teaching methods and the choice of disciplines.

When organizing educational and practical classes in physical education, classes must necessarily be built taking into account gender characteristics. The gender approach in physical education and sports is designed to take into account the biological, social and cultural characteristics of representatives of different sexes, creating conditions for the equal development of their potential. At the same time, it faces a number of challenges, such as the persistence of stereotypes, insufficient understanding of gender aspects among teachers and coaches, as well as the need to adapt educational programs to modern realities.

This article is devoted to the analysis of the main problems, experience in implementing a gender approach, and prospects for its development in the field of sports and physical education, with the aim of emphasizing the importance of equality and inclusion for modern society.

Key words: gender, gender approach, sport, physical education, physical culture.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2024 р.